

УДК: 502.75 (477.54)

Рідкісна фітобіота заповідних територій Дергачівського та Золочівського районів Харківської області

О.В.Філатова

Дослідження фітобіоти Дергачівського та Золочівського районів Харківщини довели, що на 15 заповідних та 3 перспективних для заповідання територіях збереглися ділянки природної рослинності, що відзначаються значним ценотичним і флористичним різноманіттям. Це лучні, справжні та чагарникові степи; байрачні діброви; справжні та болотисті луки; прибережно-водна та водна рослинність, де охороняються 4 рідкісні для України рослинні угруповання (*Nymphaeeta albae*, *Nupharetta luteae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta pennatae*) та 41 вид рослин: 10 видів, занесених до Червоної книги України (ЧКУ): *Adonis vernalis* L., *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M.Bateman, Pridgeon et M.W.Chase, *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo s.l., *D. maculata* (L.) Soo s.l., *D. majalis* (Reichenb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l., *Iris furcata* M.Bieb., *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l., *Stipa capillata* L., *S. pennata* L., *Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz, і 31 вид із Червоного списку Харківської області (ЧСХ): *Actaea spicata* L., *Aconitum lasiostomum* Rchb., *Clematis integrifolia* L., *Gentiana cruciata* L., *Sanguisorba officinalis* L., *Thalictrum lucidum* L. тощо. Для кожної з обстежених територій наведено списки рідкісних видів та рослинних угруповань. Фітосоціологічний аналіз свідчить про ступінь репрезентативності рідкісної фітобіоти досліджених територій та про майже пряму кореляцію між площею заповідної території та кількісними показниками фіторізноманіття. Найбільший ступінь раритетного фіторізноманіття відмічено на території зарезервованого для заповідання Рогозянського ландшафтного заказника площею близько 2 тис. га (4 угруповання із Зеленої книги України (ЗКУ), 7 видів із ЧКУ, 16 – із ЧСХ); дещо менше у зарезервованому гідрологічному заказнику «Снігівський» (2 угруповання із ЗКУ, 1 вид із ЧКУ, 6 – із ЧСХ), регіональному ландшафтному парку «Вільхова балка» (2 види із ЧКУ, 7 – із ЧСХ), ботанічному заказнику «Личане» (1 угруповання із ЗКУ, 2 види із ЧКУ, 2 – із ЧСХ) та ентомологічному заказнику «Удянський» (6 видів із ЧСХ). На інших територіях зростає не більше 3 рідкісних видів рослин.

Ключові слова: рідкісні види рослин, рідкісні рослинні угруповання, природно-заповідний фонд, екологічна мережа, Харківська область.

Rare phytobiota of protected areas of Dergachiv and Zolochiv districts of Kharkiv region

O.V.Filatova

The study of the phytobiota of the Dergachiv and Zolochiv districts of the Kharkiv region has proved that there are 15 protected areas and 3 perspective territories for building reserves, which are characterized by significant cenotic and floristic diversity. These are meadow, real and shrub steppes; hollows of oak; real and swampy meadows; coastal water and aquatic vegetation, where 4 rare for Ukrainian vegetative groups (*Nymphaeeta albae*, *Nupharetta luteae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta pennatae*) and 41 species of plants are protected: 10 species listed in the Red Book of Ukraine (RBU): *Adonis vernalis* L., *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M.Bateman, Pridgeon et M.W.Chase, *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo s.l., *D. maculata* (L.) Soo s.l., *D. majalis* (Reichenb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l., *Iris furcata* M.Bieb., *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l., *Stipa capillata* L., *S. pennata* L., *Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz, and 31 species from the Red List of Kharkiv area (RLK): *Actaea spicata* L., *Aconitum lasiostomum* Rchb., *Clematis integrifolia* L., *Gentiana cruciata* L., *Sanguisorba officinalis* L., *Thalictrum lucidum* L. etc. For each of the surveyed areas lists of rare species and plant groups are given. Phytosociological analysis shows the degree of representativeness of the rare phytobiota of the investigated areas and the almost direct correlation between the area of the protected area and the quantitative indices of phytodiversity. The greatest degree of rare phytodiversity has been revealed on the territory of the planned Rogozian landscape reserve of about 2 thousand hectares (4 groups from the Green Book of Ukraine (GBU), 7 species from the RBU, 16 from the RLK); somewhat less in the planned hydrological reserve "Snigivsky" (2 groups from GBU, 1 species from the RBU, 6 from the RLK), in the regional landscape park "Vilkhova balka" (2 species from the RBU, 7 from the RLK), in the "Lykhanе" botanical reserve (1 group from GBU, 2 species from RBU, 2 from RLK) and in the entomological reserve "Udiansky" (6 species from RLK). In other territories, there are no more than three rare species of plants.

Key words: rare species of plants, rare plant groups, nature reserve fund, ecological network, Kharkiv region.

Охраняемая фитобиота заповедных территорий Дергачевского и Золочевского районов Харьковской области О.В.Филатова

Исследование фитобиоты Дергачевского и Золочевского районов Харьковщины показали, что на 15 заповедных и 3 перспективных для заповедания территориях сохранились участки естественной растительности, обладающие значительным ценотичным и флористическим разнообразием. Это луговые, настоящие и кустарниковые степи; байрачные дубравы; настоящие и болотистые луга; прибрежно-водная и водная растительность, где охраняются 4 редкие для Украины растительные сообщества (*Nymphaeeta albae*, *Nupharetta luteae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta pennatae*) и 41 вид растений: 10 видов занесены в Красную книгу Украины (ККУ): *Adonis vernalis* L., *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M.Bateman, Pridgeon et M.W.Chase, *Dactylorhiza incarnata*(L.) Soo s.l., *D. maculata* (L.) Soo s.l., *D. majalis* (Reichenb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l., *Iris furcata* M. Bieb., *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l., *Stipa capillata* L., *S. pennata* L., *Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz и 31 вид из Красного списка Харьковской области (КСХ): *Actaea spicata* L., *Aconitum lasiostomum* Rchb., *Clematis integrifolia* L., *Gentiana cruciata* L., *Sanguisorba officinalis* L., *Thalictrum lucidum* L. и др. Для каждой из обследованных территорий приведены списки редких видов и растительных сообществ. Фитосозологический анализ свидетельствует о степени репрезентативности редкой фитобиоты на исследованных территориях и о почти прямой корреляции между площадью заповедной территории и количественными показателями фиторазнообразия. Наибольшее многообразие отмечено на территории зарезервированного для заповедания Рогозянского ландшафтного заказника площадью около 2 тыс. га (4 сообщества из Зеленой книги Украины (ЗКУ), 7 видов из ККУ, 16 – из КСХ); несколько меньше – в зарезервированном гидрологическом заказнике «Снигивский» (2 сообщества, 1 вид из ККУ, 6 – из КСХ), региональном ландшафтном парке «Вильхова балка» (2 вида из ККУ, 7 – из КСХ), ботаническом заказнике «Лычане» (1 сообщество из ЗКУ, 2 вида из ККУ, 2 – из КСХ) и энтомологическом заказнике «Удянский» (6 видов из КСХ). На остальных территориях произрастает не более 3 редких видов растений.

Ключевые слова: охраняемые виды растений, охраняемые растительные сообщества, экологическая сеть, природно-заповедный фонд, Харьковская область.

Вступ

У Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, що була розроблена Кабінетом Міністрів України і затверджена постановою №385 від 06.08.2014 для Харківської області, передбачено збільшення площі природно-заповідного фонду до 2021 року – до 9%. Зараз відсоток заповідності досліджених районів один з найнижчих у області, він складає для Дергачівського району 0,73%, для Золочівського – 0,05%.

Сучасні літературні джерела щодо рідкісної флори та рослинності Дергачівського та Золочівського районів дуже нечисленні. Загальні результати дослідження флори та рослинності Харківщини наведені в роботі Л.М.Горєлової та О.О.Альохіна (Горєлова, Алехин, 2002). Інформація щодо окремих рідкісних видів і відповідних заповідних територій наявна в роботах О.В.Філатової зі співавторами (Філатова та ін., 2003), О.В.Філатової, О.С.Денисової (Філатова, Денисова, 2015). Довідникова інформація про території природно-заповідного фонду (ПЗФ) та екологічну мережу Харківської області є у підготовлених УкрНДІЕП виданнях (Природно-заповідний..., 2005; Екологічна..., 2008).

Матеріали та методи

Фітосозологічні дослідження проводили на території Дергачівського та Золочівського районів Харківщини, що межують один з одним і розташовані у північно-західній частині області на відроггах Середньоросійської височини. Переважна частина дослідженої території лежить у межах долини р. Уди з її притоками – рр. Рогозянка, Криворотівка, Лопань та Лозовенька. Західною частиною Золочівського району проходить вододіл між р. Мерла (притока р. Ворскла басейну Дніпра) та р. Уди (притока р. Сів. Донець басейну Дону).

За геоботанічним районуванням район належить до Європейсько-сибірської лісостепової області Східноєвропейської провінції Середньоросійської лісостепової підпровінції Харківського округу дубових і липових лісів та лучних степів. У складі ґрунтів переважають чорноземи типові середньогумусовані та вилугувані і темно-сірі опідзолені ґрунти. У заплавах річок поширені лучно-чорноземні, лучно-болотні та лучні солонцюваті ґрунти.

Лісистість нерівномірна: у Золочівському районі вона складає 7%, у Дергачівському – майже 23%. Ліси зростають на схилах балок, ярів, берегах річок. Це зазвичай діброви із *Quercus robur* L., *Tilia cordata* Mill., *Fraxinus excelsior* L., видів *Acer* L. Соснові ліси із *Pinus sylvestris* L. мало поширені і приурочені до піщаних терас річок. Природні і напівприродні території збереглися на 33% площі досліджених районів. Це, насамперед, землі у заплавах річок і байрачні діброви.

Ботанічні дослідження проводили протягом 1995–2014 рр. під час експедиційних виїздів із ботаніками лабораторії проблем заповідних територій Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем – О.Г.Вовк, В.В.Тверетиною, М.С.Улановським. Обстежували малопорушені природні території регіону досліджень, в першу чергу заповідні та перспективні для заповідання задля створення кадастру та оптимізації мережі ПЗФ, створення екологічної мережі Харківської області як складової Екологічної мережі України.

За програмою польових і лабораторних досліджень визначали: тип рослинності, типові та переважаючі рослинні угруповання, рідкісні рослинні угруповання із Зеленої книги України (ЗКУ) (2009), флористичний склад рідкісної біоти, зокрема: види рослин, занесені до Червоної книги України (ЧКУ) (2009) та Червоного списку Харківської області (ЧСХ) (Природно-заповідний..., 2005). Обов'язково визначали ступінь збереження досліджених територій в природному стані та антропогенного впливу на їх біоту. Латинські назви рідкісних видів рослин з прізвищами авторів наведені у табл. 2.

Результати та обговорення

Дослідження природних і напівприродних територій Дергачівського та Золочівського районів дозволили оновити дані щодо ботанічної цінності існуючих об'єктів ПЗФ та виявити раніше невідомі місцезростання рідкісних видів рослин та рослинних угруповань. На сьогодні у складі ПЗФ Дергачівського та Золочівського районів зареєстровано відповідно 10 і 5 об'єктів (табл. 1). Вони репрезентують більшість типів природної рослинності, представлених у регіоні дослідження: лучні, справжні та чагарникові степи, байрачні діброви, справжні та болотисті луки, прибережно-водну і водну рослинність.

Переважає більшість заповідних об'єктів має незначні площі, на яких охороняється від 1 до 3 рідкісних видів (табл. 2). Вони оточені полями сільськогосподарських культур і зазвичай розташовані на різній експозиції пологіх схилах балкових систем, які вкриті ценозами лучних, справжніх і чагарникових степів, суходільних луків, а у пониженнях балок – справжніх і болотистих луків. Це ботанічний заказник місцевого значення (БЗМЗ) Личане, ентомологічний заказники місцевого значення (ЕЗМЗ): Кущувате, Великоярузький, Удянський, Чорноглазівський та ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (БППМЗ) Скорики. Дослідження останніх років довели доцільність і можливість збільшення площі заказників Кущувате та Удянський на 37,8 га та 12,6 га відповідно і БППМЗ Скорики на 18,5 га за рахунок прилеглих до них територій (табл. 1). Заказники Слатинський та Рогозянський створені у заплаві та витоках рр.. Лопань та Рогозяна відповідно, де охороняються переважно лучні та болотні угруповання.

Два об'єкти ПЗФ – штучно створені, але у складі їх флори представлені раритетні види. Це ботанічна ППМЗ «Південне», де серед нагірної діброви у Данилівському дослідному лісгоспі Українського науково-дослідного інституту лісового господарства і агролісомеліорації створений дендропарк із багатьох хвойних та листяних видів-екзотів – інтродуцентів із Північної Америки, Азії, західної Європи. На цій території зростають *Tulipa quercetorum* із ЧКУ та два види із Червоного списку Харківщини (табл. 2). Лісовий заказник «Лозовеньківський» – це історія поразок і перемог українського обліснення пісків, яка була успішно завершена на боровій терасі долини р. Лопань лісознавцем О.А.Колесовим (1837–1901 рр.). Посадка сосни у Лозовеньківському бору завершилась в 1926 році. На сьогодні середній вік цих насаджень близько 100 років, а найстарішим деревам понад 150.

Повністю втратила свою фітосозологічну цінність ботанічна ППМЗ «Мохувате болото». Це верхове торф'яне болото, де ще у 80-і роки минулого сторіччя зростали реліктові бореальні види. Пізніше недалеко від нього вирили кар'єр для добування піску, гідрологічний режим порушився, болото висохло, реліктова флора загинула. Сумнівну ботанічну цінність має створений на перелогах ентомологічний заказник «Старий сад». Відсутні рідкісні види рослин і на територіях ботанічних пам'яток природи «Пересічанський дуб» та «П'ять братів», де охороняються дерева дуба звичайного відповідно насінневого та порослевого походження.

Таблиця 1.

Загальна характеристика обстежених об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта	Категорія	Площа, га	Типи рослинності	Антропогенний вплив
Дергачівський район				
Вільхова балка	Регіональний ландшафтний парк (РЛП)	465,5	Діброва; перелоги, прибережно-водна та водна рослинність	Перелоги, сінокіс, вирубка дерев, рекреація
Личане	БЗМЗ	36,0	Лучні степи; луки, зволожене днище балки	Не виявлений
Слатинський	БЗМЗ	18,9	Суходільні та справжні луки	Випас, сінокіс
Лозовеньківський	Лісовий ЗМЗ	50,5	Штучні насадження сосни звичайної, віком до 100 років	Вирубка дерев, рекреація
Кущувате	ЕЗМЗ	5,6+37,8	Лучні степи; суходільні луки, байрачна діброва	Сінокіс, кар'єр
Старий сад	ЕЗМЗ	5,0	Суходільні луки, перелоги	Перелоги
Великоярузький	ЕЗМЗ	56,0	Лучні степи; суходільні луки, байрачна діброва	Не виявлений
Пересічанський дуб	БППМЗ	0,1	Дерево дубу звичайного	Не виявлений
Південне	БППМЗ	14,7	Діброва, дендрологічна колекція	Вирубка дерев
Мохувате болото	Гідрологічна ППМЗ	1,7	Низинне сфагнове болото	Осушення, видобуток торфу
Золочівський район				
Удянський	ЕЗМЗ	3,0+12,6	Лучні та чагарникові степи, діброва	Сінокіс
Чорноглазівський	ЕЗМЗ	2,9	Лучні та справжні степи	Випас
Рогозянський	ЕЗМЗ	40,0	Болотисті луки та водна рослинність; лучні степи	Випас, прогін худоби
Скорики	БППМЗ	5,0+18,5	Лучні та чагарникові степи; луки	Не виявлений
П'ять братів	БППМЗ	0,15	Дерево дубу звичайного з п'ятьма стовбурами	Не виявлений
Території, зарезервовані для заповідання				
Дворічний Кут	Гідрологічний ЗМЗ	5,4	Болотисті луки	Випас, сінокіс
Снігівський	Гідрологічний ЗМЗ	60,0	Справжні та болотисті луки, водна рослинність	Випас, сінокіс
Рогозянський	Ландшафтний ЗМЗ	Близько 2000,0	Порослева діброва; лучні та справжні степи; болотисті луки та водна рослинність	Випас, сінокіс, вирубка дерев, рекреація

Незважаючи на нормативні акти щодо збільшення відсотка заповідності до 9%, останній об'єкт ПЗФ у Дергачівському районі був затверджений майже 10 років тому. Це РЛП «Вільхова балка». Тут на площі близько 500 га охороняється байрачна діброва у пони́ззі зі ставком з водною рослинністю, оточеним вільшаниками та прибережним високотрав'ям. На плакорних ділянках узлісь діброви вздовж межі перелогів збереглися рідкісні види-степанти.

Територією Дергачівського та Золочівського районів проходить Удянський екокоридор місцевого значення – складова гілка екомережі Харківщини. Загальна його площа в межах двох районів – близько 5,3 тис. га. Важлива соціологічна функція цього екокоридору полягає в збереженні безперервності природних ландшафтів, вільної міграції та розселення видів через північ Харківської області. Рослинний покрив екокоридору формують переважно мезо- та гігрофітні трав'янисті ценози. Жоден з існуючих об'єктів ПЗФ дослідженого регіону не потратив до меж екокоридору. Зарезервовані для наступного заповідання ландшафтний заказник Рогозянський, що включає водно-болотне угіддя «Рогозянське водосховище», та два гідрологічні заказники – «Снігівський» та «Дворічний Кут» (Екологічна..., 2008).

Таблиця 2.

Раритетна фітобіота обстежених територій Дергачівського та Золочівського районів Харківщини

Угрупування, вид	Дергачівський р-н									Золочівський р-н						
	Вільхова балка	Кушувате	Старий сад	Південне	Личане	Слатінський	Великоярузький	Лозовеньківський	Снігівський	ЛандЗМЗ	Рогозянський	Удянський	Чорноглазівський	ГЗМЗ	Рогозянський	Скорики
Угрупування, що занесені до ЗКУ																
<i>Nupharetta luteae</i>									+	+						
<i>Nymphaeeta albae</i>									+	+						
<i>Stipeta capillatae</i>					+					+					+	
<i>Stipeta pennatae</i>										+						
Разом угруповань	-	-	-	-	1	-	-	-	2	4	-	-	-	-	1	-
Види, що занесені до ЧКУ																
<i>Adonis vernalis</i> L.															+	
<i>Anacamptis palustris</i> (Jacq.) R.M.Bateman, Pridgeon et M.W.Chase										+						
<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soo s.l.									+	+						+
<i>Dactylorhiza maculata</i> (L.) Soo s.l.										+						+
<i>Dactylorhiza majalis</i> (Reichenb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l.										+						+
<i>Iris furcata</i> M.Bieb.		+														
<i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill. s.l.	+				+			+							+	
<i>Stipa capillata</i> L.		+			+					+					+	
<i>Stipa pennata</i> L.										+						
<i>Tulipa quercetorum</i> Klokov et Zoz	+			+						+						
Разом видів, занесених до ЧКУ	2	2	-	1	2	-	-	1	1	7	-	-	-	-	3	3
Види, що занесені до ЧСХ																
<i>Actaea spicata</i> L.	+										+					
<i>Aconitum lasiostomum</i> Rchb.	+			+												
<i>Anthyllis macrocephala</i> Wender.												+				
<i>Athyrium filix-femina</i> (L.) Roth										+						
<i>Campanula glomerata</i> L.										+						
<i>Campanula persicifolia</i> L.										+						
<i>Campanula trachelium</i> L.							+									
<i>Cerasus fruticosa</i> (Pall.) Woronov	+									+	+					
<i>Cirsium esculentum</i> (Siev.) C.A.Mey.						+				+						
<i>Clematis integrifolia</i> L.										+	+					

6 видів: *Cirsium esculentum*, *Equisetum ramosissimum*, *Inula helenium*, *Sanguisorba officinalis*, *Thalictrum lucidum*, *Viburnum opulus*; до справжньої водної рослинності належать 2: *Nuphar lutea* та *Nymphaea alba*. Найчастіше на заповідних територіях представлені *Salvia pratensis* (6 місцезростань), *S. nutans* (5 місцезростань) та *Viburnum opulus* (3 місцезростання).

Фітосозологічний аналіз свідчить про ступінь репрезентативності рідкісної фітобіоти на досліджених територіях Дергачівського та Золочівського районів та про майже пряму кореляцію між площею заповідної території та кількісними показниками фіторізноманіття. Найбільше різноманіття рідкісної фітобіоти відмічено у зарезервованому для заповідання Rogoziansky landscape заказнику площею близько 2 тис. га (4 угруповання із ЗКУ, 7 видів із ЧКУ, 16 – із ЧСХ); дещо менше у зарезервованому Снігівському гідрологічному заказнику (2 угруповання із ЗКУ, 1 вид із ЧКУ, 6 – із ЧСХ), регіональному ландшафтному парку «Вільхова балка» (2 види із ЧКУ, 7 – із ЧСХ), ботанічному заказнику «Личане» (1 угруповання із ЗКУ, 2 види із ЧКУ, 2 – із ЧСХ) та ентомологічному заказнику «Удянський», де у складі флори наявні 6 регіонально рідкісних видів. На всіх інших територіях зростають не більше 3 рідкісних видів.

Майже всі досліджені території підлягають антропогенному впливу (табл. 1). На степових схилах і заплавах луках рослинність на частині заповідної площі може підлягати випалюванню, сінокошінню або випасанню свійської худоби. У лісових фітоценозах антропогенний вплив пов'язаний з несанкціонованою вирубкою дерев, а навколо ставків і водосховища спостерігається надмірне рекреаційне навантаження.

Список літератури / References

- Горелова Л.Н., Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины. – Харьков, 2002. – 231с. /Gorelova L.N., Alyokhin A.A. The vegetation of the Kharkiv region. – Kharkov, 2002. – 231p./
- Зелена книга України / Під ред. Я.П.Дідуха. – Київ: Альтерпрес, 2009. – 448с. /The Green Book of Ukraine / Ed. Ya.P.Didukh. – Kiev: Alterpres, 2009. – 448p./
- Природно-заповідний фонд Харківської області. Довідник / О.В.Клімов, О.Г.Вовк, О.В.Філатова та ін. – Х.: Райдер, 2005. – 304с. /Nature reserve fund of Kharkiv region. Reference book / O.V.Klimov, O.G.Vovk, O.V.Filatova et al. – Kharkiv: Rayder, 2005. – 304p./
- Екологічна мережа Харківської області. Посібник / О.В.Клімов, О.В.Філатова, Г.С.Надточий та ін. – Харків, 2008. – 168с. /Ecological network of Kharkiv region. Manual / O.V.Klimov, O.V.Filatova, G.S.Nadtochiy et al. – Kharkiv, 2008. – 168p./
- Філатова О.В., Денисова О.С. Природні види *Iris* на Харківщині: in situ (природно-заповідний фонд) та ex situ (ботанічний сад ХНПУ ім. Г.С.Сковороди) // Матеріали VI відкритого з'їзду фітобіологів Причорномор'я. – Херсон: ХДУ, 2015. – С. 133–135. /Filatova O.V., Denysova O.S. The natural species of *Iris* in the Kharkiv region: in situ (nature reserve fund) and ex situ (Botanical Garden of KhNPU them. G.S.Skovoroda) // Materials of the VI open meeting of phytobiologists of the Black Sea region. – Kherson: KhSU, 2015. – P. 133–135./
- Філатова О.В., Вовк О.Г., Клімов О.В. Роль ентомологічних заказників в збереженні фіторізноманіття Харківщини // Заповідна справа в Україні. – 2003. – Т.9, вип.2. – С. 6–10. /Filatova O.V., Vovk O.G., Klimov O.V. The role of entomological sanctuaries in preserving the Kharkiv region's wildlife // Reserve case in Ukraine. – 2003. – Vol.9, no. 2. – P. 6–10./
- Червона книга України. Рослинний світ / Під ред. Я.П.Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 912с. /Red Data Book of Ukraine. Vegetable Kingdom / Ed. Ya.P.Didukh. – K.: Globalconsulting, 2009. – 912p./

Представлено: О.Г.Вовк / Presented by: O.G.Vovk

Рецензент: О.В.Безроднова / Reviewer: O.V.Bezrodnova

Подано до редакції / Received: 08.04.2019

About the author: O.V.Filatova – The National University of Pharmacy, Valentinovskaya Str., 4, Kharkiv, Ukraine, 61168, ztaxon@i.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0507-8192>

Про авторів: О.В.Філатова – Національний фармацевтичний університет, вул. Валентинівська, 4, Харків, Україна, 61168, ztaxon@i.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0507-8192>

Об авторе: О.В.Філатова – Национальный фармацевтический университет, ул. Валентиновская, 4, Харьков, Украина, 61168, ztaxon@i.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0507-8192>